

Instytut Pamięci Narodowej

<https://ipn.gov.pl/pl/historia-z-ipn/139711,Kamila-Hedvig-Gorny-Hrabia-niezłomny-Jnos-Esterhzy-19011957.html>
09.05.2024, 00:54

Kamila Hedvig Górny: Hrabia niezłomny. János Esterházy (1901-1957)

Walczył o prawa mniejszości węgierskiej na Słowacji, ale zrobił też wiele dobrego dla Polaków i Żydów. Po wojnie padł ofiarą komunistów.

János Esterházy urodził się 14 marca 1901 r. w rodzinnym majątku w Nyitraújlak w Austro-Węgrzech (dziś Vel'ké Zálužie na Słowacji) jako jedno z trojga dzieci hr. Jánoša Mihálya Esterházyego i hr. Elżbiety z Tarnowskich. W tych dwóch znamienitych rodach przez wieki przychodzili na świat bohaterowie narodowi i mężowie stanu. Pradziadowie Jánoša, baron János Jászenák i hr. Mihály, a także jego dziadek hr. István Esterházy, walczyli w węgierskiej Wiośnie Ludów. Ojciec był wprawdzie adiutantem arcyksięcia Ottona, lecz jako członek Izby Wyższej Węgierskiego Parlamentu wstawił się opozycyjnymi poglądami. Z kolei polski dziadek Jánoša – Stanisław Tarnowski – to sławny rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, który za udział w polskim ruchu niepodległościowym spędził osiem lat w habsburskim więzieniu.

Ojciec Jánoša przedwcześnie zmarł, ale matka nie zdecydowała się na powrót do Polski. Została w ojczyźnie męża. Swoje dzieci chowała w miłości do Boga i bliźniego. Na dorastającego Jánoša duży wpływ miało także to, że wychowywał się w wielonarodowościowym i wielokulturowym regionie. Matka pomagała biednym, nigdy nie wywyższając się ponad prosty lud słowacki. Jej dzieci dorastały, bawiąc się z rówieśnikami ze wsi. Po skończeniu szkoły średniej János wyjechał na studia

János Esterházy (1901-1957). Fot. Wikimedia Commons/domena publiczna

ekonomiczne do Budapesztu. Kiedy tylko otrzymał dyplom, wrócił do domu, by prowadzić gospodarstwo.

Trauma Trianon

Na mocy traktatu pokojowego, który podpisano w Trianon 4 czerwca 1920 r., Korona Węgierska straciła 71,5 proc. swych ziem na rzecz państw ościennych. Czechosłowacja uzyskała Felvidék (dzisiejszą Słowację) oraz Kárpátalję (Ruś Zakarpacką), czyli obszar o powierzchni ponad 62 tys. km kw., zamieszkały przez ponad milion Węgrów.

Czechosłowacja, ciesząca się w pewnym okresie opinią jedyne demokrację w Europie Środkowej, miała niezwykle sprawny aparat polityczny, która traktowała ludność madziarską ze „specjalnymi względami”. Madziarski irredentyzm uznano za poważne przestępstwo, z zarzutem o węgierskie szpiegostwo można zaś było trafić przed sąd i zostać skazanym nawet na karę śmierci.

Władze wprowadziły reformę rolną, wywłaszczając węgierskich właścicieli ziemskich, równocześnie nakazując im płacenie podatku od całego pierwotnego majątku. Rodzina Esterházych znalazła się w trudnej sytuacji materialnej. Ponadto Węgrów zmieniano nazwiska, utrudniano kontakty z ojczyzną i usuwano ich ze stanowisk. Zamykano też szkoły węgierskie. Młody János Esterházy poświęcił się obronie madziarskiej mniejszości.

Od lat dwudziestych był związany z Krajową Partią Chrześcijańsko-Społeczną (*Országos Keresztényszocialista Párt*). W 1932 r. został jej przewodniczącym, a trzy lata później posłem do parlamentu czechosłowackiego. W czasach, gdy program rewizji traktatu trianońskiego był głównym punktem węgierskiej polityki zagranicznej, Esterházy regularnie objeżdżał kraj z przemówieniami, w których apelował o lojalność wobec Czechosłowacji, przestrzeganie prawa oraz angażowanie się w politykę państwową i samorządową. Chociaż Czesi zmienili granice regionów tak, by Węgrzy w każdym z nich byli mniejszością, Esterházy nieustraszenie walczył o zdobycie wpływów na poziomie lokalnym oraz podtrzymywanie kultury i języka narodowego.

Między dwoma totalitaryzmami

Beneficjenci traktatu z Trianon – Czechosłowacja, Rumunia i Jugosławia – zawarli sojusz, nazywany Małą Ententą, by wspólnie przeciwstawić się Węgróm upominającym się o rewizję granic. Sytuacja w Europie zmieniła się po wcieleniu Austrii do Rzeszy przez Adolfa Hitlera. W 1938 r. z wizytą do Warszawy przybył regent Miklós Horthy. Podczas rozmów z polskim rządem pojawiła się idea federalizacji Europy Środkowej oraz stworzenia osi polsko-węgiersko-jugosłowiańsko-włoskiej dla przeciwstawienia się rosnącemu w siłę Niemcom i Związkowi Sowieckiemu. Rolę pośrednika między władzami polskimi i węgierskimi pełnił Esterházy, który przywiązywał także dużą wagę do porozumienia między Węgrami a Słowakami.

Okazywało się bowiem, że w międzywojennej Czechosłowacji Słowacy są obywatelami drugiej kategorii. Esterházy otwarcie krytykował za to władze centralne oraz popierał coraz odważniejsze dążenia Andreja Hlinki do autonomii Słowacji. Przyszła autonomiczna Słowacja miała być krajem, w którym Słowacy, Węgrzy, Rusini i Niemcy cieszyliby się jednakowymi prawami.

Węgierskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych oferowało Słowakom autonomię przy polskich gwarancjach. Byłaby to realizacja polsko-słowacko-węgierskiego bloku Europy Środkowej, o co zabiegał Esterházy. Walcząc o prawa mniejszości węgierskiej, kategorycznie potępiał narodowy socjalizm i odrzucał możliwość współpracy z III Rzeszą. Jego opcja przegrała. Z inicjatywy niemieckiej doszło w marcu 1939 r. do proklamowania niepodległości Słowacji i na czele marionetkowego rządu stanął ks. Jozef Tiso, który współpracował z Hitlerem.

Mała ojczyzna

Na Węgrzech także zwyciężyła frakcja, która opowiadała się za współpracą z Rzeszą. Horthy zwrócił się do Niemców z prośbą o rozstrzygnięcie węgiersko-czechosłowackiego sporu terytorialnego. Wynikiem tego był arbitraż wiedeński w listopadzie 1938 r. Władze czecho-słowackie musiały się ugiąć pod naciskiem Niemiec i Włoch. Doszło do zmiany granic. Do macierzy wróciło ponad milion Węgrów, a na terenie mocno okrojonej Słowacji pozostało ich zaledwie 70 tys. Horthy zaproponował Esterházyemu stanowisko w węgierskim rządzie, ale on postanowił pozostać przy garstce słowackich Węgrów. Zarazem skrytykował Budapeszt za to, że w zamian za odzyskanie węgierskich ziem, przyzwolił na niemiecką dominację nad Czechami i Słowacją.

W nowo powstałym państwie słowackim Esterházy dalej był posłem do parlamentu. Od razu przystąpił też do konkretnych działań, by pomóc swym rodakom znajdującym się w trudnej sytuacji bytowej. Główną jego inicjatywą był program o nazwie Dom Węgierski. Organizowano zbiórki pieniędzy na wybudowanie na Słowacji ośrodków dla węgierskich partii politycznych, stowarzyszeń kulturalnych, księgarń, świetlic, sal teatralnych i kinowych oraz ciepłych izb dla biednych. Esterházy rozpoczął również wydawanie gazety „Új Hirek” („Nowe Wiadomości”). Chociaż na jej łamach apelował o pokojowe współżycie Słowaków i Węgrów, to tytuł był wielokrotnie zawieszany, cenzurowany, a poszczególne numery konfiskowano.

Esterházy pomagał każdemu, kto potrzebował pomocy, nie bacząc na podejmowane ryzyko. Tak było, gdy z powstałego Protektoratu Czech i Moraw uciekali czescy patrioci. Zorganizował też przerzut gen. Rudolfowi Viestowi przez Węgry do Wielkiej Brytanii. Tam generał wszedł do czechosłowackiego rządu na emigracji, a później, w 1944 r., został przywódcą powstania słowackiego.

Przyjaciół Polaków

Po agresji niemieckiej na Polskę we wrześniu 1939 r. oddziały słowackie zajęły polskie

tereny Orawy i Spiszu. Węgrzy natomiast nie przystali na jakąkolwiek współpracę z Rzeszą przeciwko Polsce. Węgierski premier Pál Teleki, choć naciskany przez Berlin, kategorycznie odmówił „bez względu na konsekwencje” udzielenia zgody na przemarsz Wehrmachtu przez terytorium Węgier. Co więcej, rząd w Budapeszcie udzielił pomocy kilkudziesięciu tysiącom polskich uchodźców.

Także Esterházy, chociaż był w tym czasie pod nadzorem policyjnym, zaangażował się w pomoc Polakom. Często interweniował w ich sprawie, gdy byli zatrzymywani po przedostaniu się na Słowację. Po klęsce wrześniowej organizował przerzut polskich żołnierzy na Węgry. Osobiście przewiózł do Budapesztu gen. Kazimierza Sosnkowskiego. Budapeszteńskie mieszkanie Esterházyego było miejscem spotkań polskich oficerów przebywających na Węgrzech. Dzięki staraniom hrabiego w Muzeum Narodowym w Budapeszcie umieszczono polskie dzieła sztuki, ratując je w ten sposób przed rozgrabieniem przez Niemców, a w Węgierskim Banku Kredytowym zabezpieczono polskie depozyty bankowe.

► [Czytaj całość na portalu przystanekhistoria.pl](http://przystanekhistoria.pl)